

Н.Д.Коваленко

Кам'янець-Подільський державний університет

ДІАЛЕКТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ І.ОГІЄНКА І СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ АРЕАЛЬНОЇ ФРАЗЕОГРАФІЇ

У своїй науковій та видавничій діяльності І.Огієнко важливого значення надавав проблемам української діалектології — записуванню говіркового мовлення та його теоретичному осмисленню. Актуальним для сучасної діалектології залишається систематизація та опис фраземіки всіх українських говорів. Особливу зацікавленість викликають фраземи народних обрядів на території Західного Поділля.

У статті окреслено основні засади побудови словника обрядової фраземіки.

Ключові слова: діалектне мовлення, діалект, обряд, фразема, обрядова фраземіка.

Для сучасних дослідників народного мовлення особливий інтерес становлять конкретні технології науковців різних часів збирання та фіксації говірок, спроби розв'язувати проблеми описової та порівняльної діалектології. Тому актуальним і найнеобхіднішим є вивчення інтелектуальної спадщини професора І.Огієнка у царині мовознавчої науки, а особливо в його видавничій праці.

На сторінках періодичного видання “Рідна мова” (1933-1939), редактором якого був І.Огієнко, формулювалися найголовніші завдання та проблеми усіх ділянок українського мовознавства, та на особливу увагу заслуговують матеріали та статті з діалектології, подані на сторінках журналу самим редактором, фольклористами та етнографами, усіма, хто любив рідну мову, був небайдужим до її долі.

Питання загальної діалектології ґрунтовно представлено статтею І.Огієнка “Як записувати народні говори”, де автор подає методичні рекомендації, як зібрати цінні та достовірні зразки народного мовлення. Особливо на сторінках періодичного видання автор наголошував на першочерговому завданні — зафіксувати живе народне мовлення. Важливим у цій роботі є запис слів фонетичною транскрипцією (нехай спрощеною, але з обов'язковим зазначенням наголосу), що надалі уможливить зробити висновки про мовленнєві особливості та ареальне поширення лексем та фразем, здійснити порівняльний аналіз з іншими українськими та слов'янськими говірками, а також із одиницями літературної мови.

Опубліковані на сторінках журналу праці з діалектології різних авторів можна розподілити на дві групи: першу складають ті статті, у яких приділено увагу описові особливостей групи говорів; до другої належать роботи, у яких подано диференційні риси одного населеного пункту. Отже, предметами дослідження стали: 1) загальна характеристика груп говорів; 2) диференційні особливості окремих говірок; 3) опис окремого явища (фонетичного, граматичного) в межах говірки або групи говорів.

Найповніше у статтях було представлено лексичний склад говірок південно-західного наріччя, а саме: 1) діалектизми певної говірки чи групи говірок; 2) опис окремої лексико-семантичної групи (напр.: назви народного одягу, ткацька лексика, назви Великоднього обряду та ін.); 3) іншомовні запозичення в окремій говірці чи говорі; 4) народна етимологія окремих лексем [8; 9].

Особливо цінними є видрукувані у журналі “Місцеві закарпатські вирази” І.Огієнка, тому що фраземіка, як відомо, зберігає давні діалектні слова, граматичні форми, тому вона є джерелом для історичної діалектології та основою для мовної реконструкції [7]. Крім того, у зафіксованих зв'язних текстах народного мовлення віддзеркалено особливості всіх інших мовних рівнів певної говірки.

Значення зібраного матеріалу та спроби його теоретичного осмислення на сторінках журналу “Рідна мова” важко переоцінити. Найвні етнографічні та діалектологічні матеріали певної історичної доби засвідчують: по-перше, фіксація того, що характеризувало діалектну мову більш як півстоліття тому, є своєрідною пам'яткою, у якій відображені живі мовні процеси; по-друге, це дає змогу сучасним дослідникам проаналізувати розвиток говірок, встановити основні та периферійні риси говірок в ретроспективі, аналізуючи динаміку мовної системи [4, с.269].

Отже, традиції науковців минулих століть у вивченні говірок підтримали вчені ХХ ст. Упродовж останніх десятиріч фраземіка українських діалектів стала вивчатися досить інтенсивно, незважаючи на труднощі, пов'язані зі збиранням діалектного матеріалу, опрацюванням та апробацією методів їх дослідження [15; 19]. Поряд із теоретичним вивченням та лексикографічним описом фразем різних українських говірок існує необхідність у порівняльному аналізі з різними українськими та слов'янськими діалектними зонами як крок до вирішення питань про своєрідність, етимологію, генезу мовних явищ.

Вивчення здобутків учених 30-х років ХХ ст., сучасні діалектологічні розвідки переконують у тому, що важливим етапом вивчення еволюції мови є фіксація та укладання словників живого народного мовлення конкретної доби як правдивих свідчень матеріального та духовного життя українців.

Одним із важливих завдань сучасної української діалектології сьогодні залишається робота над укладанням словників фраземіки окремих українських говорів. Такі матеріали дозволять отримати дані про ареальне поширення та особливості побутування фразем, здійснити порівняльний аналіз з іншими українськими та слов'янськими говірками, а також фраземами літературних мов.

Зазначимо, що цінний фраземний матеріал було зафіксовано у словниках діалектної лексики окремих говорів. Опубліковано матеріали до словників фразем середньополіських говірок [6], східнополіських [10], буковинських [2], слобожанських [21], [11], східнослобожанських і степових [17].

Особливо вагомим доробком є публікація регіональних словників, до складу яких входять власне діалектні фраземи і такі, що ви-

ступають у сучасній українській літературній мові: “Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини” Н.Вархол, А.Івченка [3], “Словник стійких народних порівнянь” О.Юрченка, А.Івченка [22], “Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини” В.Чабаненка [20], “Сказав як два зв’язав. Народні вислови та загадки із західного Полісся і західної частини Волині” Г.Аркушина [1], “Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу” В.Ужченка, Д.Ужченка [16].

Створення ідеографічної схеми фраземіки говірок є важливим етапом у побудові класифікації на матеріалі українського діалектного континууму, що в майбутньому дозволить із максимальною ефективністю використати дані у дослідженнях з української та слов’янської фраземіки.

Загальновідомо, що подільські говірки належать до волинсько-подільської групи говорів південно-західного наріччя, мають загальноукраїнську мовну основу, є старожитніми за визначальними рисами. Крім того, порівняно чітко виокремлюється західний ареал подільського говору, який територіально виділяється на захід від р. Студениця і має ряд говіркових особливостей (фонетичних, граматичних), схожих з наддністрянським діалектом [5, с.80].

Сталі вислови і паремійні одиниці, що побутують на Поділлі з давніх часів привертали до себе увагу фольклористів, етнографів, письменників, дослідників, усіх, хто цікавиться як народною мудрістю, так і способами її фіксації у мові [12]. Потреба залучення фразем сучасних західноподільських говірок до наявних діалектологічних студій зумовила вибір цієї зони та проблематики ідеографічного й ареального опису.

Свідчення діалектоносіїв — мешканців Західного Поділля — це важливі матеріали не тільки для лінгвістів, а й для істориків, соціологів, етнологів, для усіх, хто цікавиться проблемами української мови і культури, краєзнавством.

На жаль, зведеного фразеологічного словника подільських говірок поки що немає. У “Матеріалах до словника діалектних фразеологізмів Поділля” М.Доленка [10] подано більше 300 фразем, і хоч не всі вони паспортизовані, все ж укладач зауважує, що записи здійснені лише на території Вінницької області, тобто фраземи західного ареалу подільського говору не увійшли до реєстру словника.

Підготовлено до друку “Словник фразем західноподільських говірок” (про засади укладання та фрагменти словника див.: [13; 14]), у якому подається близько 5000 виразів (разом з варіантами), зафіксованих протягом 1993-2002 рр. у 32 населених пунктах Західного Поділля. Деякі досліджувані населені пункти входять до сітки Атласу української мови (с. Врублівці Кам’янець-Подільського р-ну, с. Зеленче та с. Рахнівка Дунаєвецького р-ну, с. Іванківці та с. Лісоводи Городоцького р-ну, Хмельницької обл., с. Іванків Борщівського р-ну, Тернопільської обл.), а також до сітки Загальнослов’янського лінгвістичного атласу (с. Іванківці Городоцького р-ну, Хмельницької обл.).

Мета “Словника обрядової фраземіки західноподільських говірок” — зафіксувати все розмаїття фраземного складу (загальноукраїн-

ських та вузьколокальних) з усіма наявними варіантами (фонетичними, морфологічними, лексичними), синонімічними рядами, полісемією. Сьогодні актуальним для діалектологічних студій є опис всього мовленнєвого пласту, тому, досліджуючи обрядову фраземіку західноподільських говірок, ми прагнули до максимального врахування фраземних фактів, включаючи й літературні зразки, як активний елемент народнорозмовного мовлення.

Запис матеріалу здійснювався впродовж п'ятнадцяти років (1991-2006 рр.) за спеціально складеним авторкою питальником, що налічує 58 питань, у 280 населених пунктах Західного Поділля. Окрім приватної картотеки, до словника залучено записи студентів під час проходження навчальної практики з діалектології, фольклорно-етнографічних експедицій, а також матеріали курсових, дипломних та магістерських робіт. Запис зразків діалектного мовлення за питальником дасть змогу зробити висновки про територіальне поширення окремої фраземи, що уможливить наступну роботу над укладанням атласу.

Сталі вислови подаємо за тематичними групами, наприклад: Фраземіка родильних обрядів. 1. Етапи родильного обряду: 1. Передродові обряди. 2. Власне родильні обряди. 3. Післяродові обряди. Оскільки деякі вислови можуть відноситися до двох і більше тематичних груп, то їх наводимо двічі. У межах кожної групи ці вислови розташовуємо відповідно до змісту.

Кожна словникова стаття побудована так: фразема, набрана великими літерами за нині чинним правописом; далі в квадратних дужках запис фонетичного транскрипцією із позначенням наголосів; тлумачення семантичного значення; у кінці числа, що відповідають порядковому номеру села у спискові населених пунктів (номери у зростаючому порядку).

Запис фразем у фонетичній транскрипції та чітка паспортизація дають можливість робити висновки про їх мовленнєві особливості та ареальне поширення, здійснити порівняльний аналіз з іншими українськими та слов'янськими говірками, а також фраземами літературних мов.

Матеріали до словника дозволяють зробити висновки про те, що в говірках Західного Поділля, як і в інших українських, значне місце посідають загальноукраїнські фраземи, в яких виразно відбито народне вміння спостерігати і поєднувати найбільш суттєве від часто повторюваних явищ та вражень від них.

Особливе значення мають фраземи, які: 1) не зафіксовано в лексико- і фразеографічних працях літературної мови: х'лопц' на 'ногу стаїє каму' (17), лиж'ї мостити до кого (21), во'рота гри'зе 'залицяється до кого-небудь' (34, 35); д'ї'ўчи'на з' подуш'ками 'доросла, готова до заміжжя дівчина' (19); п'ити ўже слово 'робити заручини' (19); п'їшоў за знаком 'йти свататися' (34); д'бати рушнї'чки 'готуватися до весілля' (24, 26); гоцки спраў'л'ати 'весілля' (46), гарбу'за 'зіла 'вагітна' (147), роз'биў'с'а глек (15), п'їшоу під чотири дошки 'померти' (47);

2) відрізняються від літературних якими-небудь формальними ознаками: *літ.* скуштувати гарбузової каші — *зах. под.* покуштуваў гарбу'за (16, 26), по'пробуваў гарбузової 'каш'ї 'дістати відмову при

сватанні' (67, 69); буз'ка прин'іс (61) / боц'ан / боц'ун прин'іс (123, 35, 136, 137); черногуз прин'іс (44); ў капус'ці знайшли (212) / ў кукурузі (212); ў барабол'ах найшли (159);

3) мають іншу семантику, ніж загальноживані: *літ.* покласти око на кого 'вийвиту свою увагу, симпатії до кого-небудь' [18, II, с.666] — *зах. под.* око поклаў, глаз положиў (57, 68) 'готуватися вкрасти що-небудь'; *літ.* як з неба впасти 'несподівано, зненацька з'явитися' [18, I, с.148] — *зах. под.* ўпасти з неба (87) 'як відповідь на питання, звідки взялася дитина'.

Запис фразем фонетичною транскрипцією відбиває особливості говіркового мовлення, зокрема:

1) епентетичні явища: зй'авиўс'а с'імн'анин ў нашу хату (39, 58); поповнен'а є ў с'імн'і (58);

2) явище протези: ўродилос'а йангел'атко (129); го'вечка при'несла (144);

3) явище депалаталізації: знайшли ў бура'ках (133), п'іти до в'іутатара (54).

Отже, за нашими спостереженнями, в говірках Західного Поділля, як і в інших українських, значне місце посідають загальноукраїнські фраземи, в яких виразно відбито народне вміння спостерігати і поєднувати найбільш суттєве від часто повторюваних явищ та вражень від них.

Аналіз фразеологічного фонду говірок Західного Поділля засвідчує його численність у мовленнєвій практиці носіїв цих говірок та беззаперечний яскраво виражений антропоцентричний характер діалектних фразем.

Сучасні записи обрядової фраземіки та численні фольклорні та етнографічні записи народних обрядів минулих століть уможливають укладання бази даних звичаєвої, обрядової, загалом матеріальної та духовної культури окремих діалектоносіїв, виділення основи та периферії говору, встановлення шляхів розвитку діалектного мовлення.

Список використаних джерел:

1. Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. — Люблін-Луцьк, 2003. — 177 с.
2. Бабич Н.Д. О фразеологическом словаре буковинских говоров // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. — Самарканд, 1975. — Вып. 272. — №8. — С.5-13.
3. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. — Пряшів, 1990. — 160 с.
4. Глуховцева К.Г. Говірка як об'єкт діалектологічних досліджень // Діалектологічні студії. 4: Школи, постагі, проблеми. / Відп. ред. П.Гриценко, Н.Хобзей. — Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 2004. — С.262-274.
5. Гриценко П.Ю. Основні риси подільського говору // Поділля: історико-етнографічне дослідження / Артюх Л.Ф., Балушок В.Г., Болтарович З.Є. та ін. — К.: Доля, 1994. — С.74-84.
6. Гриценко П.П. Матеріали для діалектного фразеологічного словаря українського Полесья (село Лучанки Овручського району Житомирської області) // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. — Самарканд, 1975. — Вып. 272. — №8. — С.162-177.

7. *Дзензелевский И.А.* Фразеология как материал для реконструкции (палеонтологии) утраченных лексем и их ареалов // Русское и славянское языкознание. Сб. статей к 70-летию члена-корреспондента АН СССР Р.И.Аванесова. — М.: Наука, 1972. — С.83-91.
8. *Дзензелевський Й. І.* Огієнко як діалектолог і організатор діалектологічних досліджень // Іван Огієнко (Незабутні імена української культури). Тези доповідей всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (26-27 травня 1992 року). — Львів, 1992. — Ч. I. — С.74-77.
9. *Дзензелевський Й.* Питання діалектології на сторінках журналу “Рідна мова” // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка в контексті українського національного відродження. До 100-річчя від дня народження. — Кам’янець-Подільський, 1992. — С.95-98.
10. *Доленко М.Т.* Матеріали для словаря діалектних фразеологізмів Подолля // Вопр. фразеології. Тр. СамГУ. — Самарканд, 1975. — Вып.272. — №8. — С.131-161.
11. *Івченко А.О.* Матеріали до фразеологічного словника Харківщини // Збірник Харківського історико-географічного товариства. Нова серія. Т.1. — Харків, 1993. — С.153-162.
12. *Коваленко Н.Д.* З історії досліджень фраземіки подільських говірок // Кам’янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв’язків: історія і сучасність. Збірник наукових праць за підсумками міжнародної науково-практичної конференції. — Кам’янець-Подільський, 2004. — С.181-183.
13. *Коваленко Н.Д.* Лексикографічний опис фразем західноподільських говірок // Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми / Відп. ред. П.Грищенко, Н.Хобзей. — Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 2004. — С.379-391.
14. *Коваленко Н.Д.* Матеріали до словника фразем західноподільських говірок // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. Випуск 4. Українське і слов’янське мовознавство. Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Йосипа Дзензелевського. — Ужгород, 2001. — С.253-257.
15. *Міняйло Р.* Діалектні фразеологічні одиниці у словниках // Діалектологічні студії. 1: Мова в часі і просторі / Відп. ред. П.Грищенко, Н.Хобзей. — Львів, Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАНУ, 2003. — С.392-397.
16. *Ужченко В., Ужченко Д.* Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. — Луганськ, 2002. — 263 с.
17. *Ужченко В.Д.* Матеріали до фразеологічного словника східнослобожанських і степових говірок Донбасу. — Луганськ, 1993.
18. *Фразеологічний* словник української мови / Уклад. В.М.Білоноженко та ін. — К.: Наук. думка, 1993. — Кн. I. — 530 с. — Кн. II. — 984 с.
19. *Хобзей Н.* Український діалектний словник нового сторіччя. — С.148-154.
20. *Чабаненко В.А.* Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. — Запоріжжя, 2001. — 201 с.
21. *Юрченко А.С., Ройзензон Л.И., Ройзензон С.И.* Украинский диалектный словарь Харьковской области (Фрагменты словаря) // Вопр. фразеології. Тр. СамГУ. — Самарканд, 1975. — Вып. 272. — №8. — С.192-207.
22. *Юрченко О., Івченко А.* Словник стійких народних порівнянь. — Харків, 1993. — 172 с.

I.Ohienko as a scholar and editor paid much attention to the problems of Ukrainian dialectology, recording of dialect speech and its theoretical consideration in particular. The systematization and description of phrasemics

of Ukrainian dialects is very relevant for dialectology. Of special interest are phrasemes of folk ceremonies in Western Podillia region.

The article presents main principles for compiling a dictionary of ceremonial phrasemics.

Key words: dialect speech, dialect, rite, phraseological unit, ceremonial phrasemics.

Отримано: 4.09.2006 р.

УДК 811.161.2'276:070

Б.О.Коваленко

Кам'янець-Подільський державний університет

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ЖАРГОНУ В МОВІ СУЧАСНОЇ ПРЕСИ

У статті розглядається використання жаргонізмів у мові сучасних українських газет. Показано, що вони є вагомим засобом створення мовної образності в публіцистиці. Матеріал спостережень над використанням жаргонізмів у публіцистиці свідчить також про те, що в суспільстві змінюються ставлення до жаргону: наприкінці ХХ століття він усвідомлюється як джерело особливо виразних, експресивних слів і висловів, а використання елементів жаргону на сторінках газет вносить у текст оригінальність і яскравість.

Ключові слова: арго, жаргон, сленг.

Іван Огієнко — український вчений-філолог, педагог і церковно-громадський діяч — досліджував українську мову і давнє українське письменство. Взагалі коло наукових зацікавлень митрополита Іларіона дуже широке: “Нариси з історії української мови”, “Наука про рідномовні обов’язки”, “Граматико-стилістичний словник Шевченкової мови”, “Українська граматична термінологія” — ось лише побіжний перелік його праць. Свого часу І.Огієнко писав: *“Мова — це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомості ... Мова — душа кожної національності, її святощі, її національний скарб ... І поки живе мова — житиме й народ, як національність. Не стане мови — не стане й національності; вона геть розпорочиться поміж дужчим народом...”* [20]. Не можна не згадати також його “Український стилістичний словник” — унікальну працю в україністиці, в якій міститься багатий матеріал із відповідними коментарями. Цінним для нас є підхід І.Огієнка до аналізу мовних явищ: *“З особливою натиском, — зауважує він, — підкреслюю, що ніде я не виступаю законодавцем моди, — скрізь я тільки об’єктивний історик того, що було і що єсть в житті нашої мови. Ніде я не осуджую ніякої форми, — бо всі вони вистір живого життя, — я лише констатую самий факт, яким він єсть”* [19, с.8-9]. Джерелами побудови своєї праці вчений називає, зокрема, мову щоденної преси.

В умовах теперішньої лібералізації мовностилістичних норм у мові української періодики досить звичайним засобом увиразнення